

1.01
Prejeto 27. 3. 2007

UDK 338.439.64(497.4)"1939/1941"

Mojca Šorn*

Draginja, pomanjkanje, omejitve : preskrba Slovenije s hrano 1939-1941

IZVLEČEK

Evropske države so se glede preskrbe na vojne razmere začele organizirano pripravljati v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja, Jugoslavija oziroma Slovenija pa sta to vprašanje začeli urejati šele neposredno pred izbruhom druge svetovne vojne. Slovenija se je znašla v vrtincu draginje že konec leta 1939, naslednje leto je sledilo pomanjkanje osnovnih živiljenjskih potrebščin. Organi oblasti so porajajoče se probleme poskušali urejati z različnimi uredbami, kmalu pa se je pokazala potreba po omejitvi v preskrbi oziroma uvajanju diriganega gospodarstva. (Ne)uspešnost tega početja se je izkazala že neposredno po okupaciji.

Ključne besede: Slovenija, 1939-1941, preskrba, prehrana, omejitve, racionalizacije

ABSTRACT

DEARNESS, SHORTAGES AND RATIONING: SUPPLYING SLOVENIA WITH FOOD 1939-1941

Whereas other European countries started preparing supplies for wartime conditions already in the second half of the 1930s, Yugoslavia (Slovenia) only started addressing this issue immediately before the outbreak of the Second World War. Slovenia thus found itself in a whirlpool of dearth already by the end of 1939 and, a year later, facing a shortage of basic necessities. The governing bodies attempted to tackle the emerging needs with various measures and were soon compelled to introduce rationing and directed economy. The (un)successfulness of these measures became obvious immediately after the occupation.

Key words: Slovenia, 1939-1941, Food supply, Rationing, Restriction

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: mojca.sorn@inz.si

 Uvod

Evropske države so se zaradi strahu pred nemško politiko in morebitnim vojaškim napadom ter slabih izkušenj iz prve svetovne vojne, ko so bile pomanjkljivo preskrbljene z živežem, v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja začele organizirano pripravljati na vojne razmere.¹ T. i. vojno gospodarstvo² je postalo predmet pospešenega preučevanja strokovnjakov, ki so z zakoni poskušali že vnaprej urediti vse potrebno za čim manj moteno preskrbo prebivalstva. Kljub optimističnim načrtom sta bila v evropskih državah močno ovirana uvoz in izvoz, prekinjeni so bili mnogi prometni tokovi. Posledica tega je bilo zmanjševanje obsega proizvodnje in posledična rast cen. Povečala se je špekulacija, svoje pa so prispevale tudi množice prestrašenih potrošnikov, ki so praznile trgovine in množice zaskrbljenih varčevalcev, ki so tiščale na kljuke bank.

Tem težavam ni ubežala niti Jugoslavija, ki je bila v mnogih pogledih močno navezana na evropske države.³ "V letu 1938. so bili že vidni znaki, ki so kazali izboljšanje tudi našemu kmetijstvu. To izboljšanje naj bi prišlo v prihodnjih letih, če bi živeli v normalnih razmerah. Živeli pa smo vso preteklo pomlad in poletje pod stalnim pritiskom dogodkov izven naše države. Četudi mi nismo neposredno prizadeti, se vendar ne bomo mogli ubraniti vplivom, ki jih tako velika vojna mora imeti tudi za naše kmetijsko gospodarstvo."⁴

Tudi v Jugoslaviji je bila že pred začetkom druge svetovne vojne posebna skrb usmerjena v preskrbo prebivalstva.⁵ Tako je bila julija 1939 izdana Uredba o rezervi hrane. Za nabavo zalog hrane za vojsko je pooblastila ministra za vojsko in mornarico, za zaloge hrane za civilno prebivalstvo pa je bil odgovoren minister za kmetijstvo. Najprej so bile določene količine obvezne rezervne hrane za glavna mesta banovin in mesto Beograd, naknadno za ostala večja mesta. Uredba je točno navedla proizvode, ki so bili določeni kot rezervna hrana, potrebno količino le-te ter njeno hrambo.⁶ Minister za finance je ustanovil Sklad za državno rezervno hrano, vendar so bile kljub temu občine v večini primerov dolžne sredstva za nabavo zalog, njihovo hrambo in dopolnjevanje priskrbeti same. Ta naloga je za večino bivših jugoslovanskih občin predstavljala ogromen finančni zalogaj, zato nič čudnega, če ni bila povsod v celoti izpeljana.⁷ V Sloveniji so oblasti občinam

¹ Pri tem je bila predvsem uspešna Nemčija. Nacistična propaganda je dosegla, da so prebivalci namesto rdečega mesa jedli ribe, porabili so manj uvoženega žita in več doma pridelanega krompirja, odrekli so se celo dražjim živilom, npr. jedilnim maščobam (poraba teh je od prve polovice tridesetih let 20. stoletja do leta 1940 padla za 15 %), pojedli pa so več cenejše hrane, npr. marmelade. V primerjavi z drugimi državami je bila nemška predvojna prehrana izredno skromna. Več o tem Werner Abelshauer: *Germany: guns, butter, and economic miracles. V: The economics of World War II. Six great powers in international comparison, 1998, str. 122-176, tu 147 sl.*

² Slovenec, 27. 9. 1939, št. 221, str. 4, Ciril Žebot: *Vojno gospodarstvo.*

³ Več o tem Bojan Himmelreich: *Namesto žemlje črni kruh : organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn. Celje 2001, str. 130.*

⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Banski svet Dravske banovine 1930-1941 (AS 77), f. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave dravske banovine za XII. redno zasedanje, str. 4.

⁵ O tem tudi Tone Ferenc: *Priprave na vojno v gospodarstvu. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992, 2005, 1. del, str. 506-509.*

⁶ Zgodovinski arhiv Ljubljane (ZAL), fond Zaščitni urad (LJU 501), šk. 7, ovoj 58300/39-98, št. 548/1-39.

⁷ Slovenec, 10. 8. 1939, št. 181, str. 4, Občinske finance in uredba o rezervi hrane.

dodatno naročile, naj kot kratkoročna posojila koristijo lastne t. i. stavbne fonde, ki so jih ustvarjale za ureditev lokalne infrastrukture.⁸

Vlada Kraljevine Jugoslavije je še pred začetkom druge svetovne vojne v sklopu kmetijskega ministrstva ustanovila Direkcijo za proučevanje in organizacijo kmetijstva v svrhu prehrane ali DIPORIS v Beogradu, kasneje pa še podobni direkciji, t. i. POGOD za Hrvatsko in Banovinski prehranjevalni zavod, t. i. PREVOD za Slovenijo. Te ustanove so vodile evidenco zalog, spremljale potrebe po posameznih živilih, nabavljale življenjsko pomembne potrebščine in jih delile med potrošnike. Nekoliko kasneje so uvedle racionirano preskrbo in nadzorovale njeno izvajanje.⁹

Posledice vojne v Sloveniji

Konec tridesetih let 20. stoletja je bilo tudi slovensko gospodarstvo v znamenju ugodne konjunktura, čeprav je že bilo zaznati posledice negotovega zunanje-političnega položaja v Evropi, od septembra 1939 pa posledice vojne. Te so vrgle senco tudi na gospodarstvo. Najprej je prišlo do motenj in omejitve v prometu s tujino,¹⁰ v ospredje je stopilo pomanjkanje t. i. kolonialnega blaga in naknadna porast njegovih cen. Najbolj so bili na udaru luksuzni predmeti, npr. ananas, pistacije, dateljni, granatna jabolka, banane, pinjole, kokosovi orehi, kaviar, močne alkoholne pijače, več vrst bonbonov, čokolada in njeni nadomestki, boljši siri, voščeno blago, svilene, polsvilene tkanine, žamet, vsa konfekcija iz naštetih materialov, pasarski izdelki in gumbi, predmeti za umetni ogenj, lepotilna sredstva, dragi kamni, noži, britve, vozički, sani, glasbeni instrumenti, žepne ure, otroške igrače idr.¹¹

Kmalu so se začele porajati tudi skrbi v zvezi z domačimi izdelki, v glavnem kmetijskimi. S podatki o njihovih zalogah oblasti v glavnem niso razpolagale, verjele pa so, da v povprečju krijejo zgolj potrebe od ene do druge letine. Poleg te resnice je bilo zaskrbljujoče predvsem to, da je bilo v letu 1939 "vreme za kmetijsko proizvodnjo dolgo časa neugodno. Zaradi tega so zgodnji in poletni sadeži slabo obrodili. Poleg tega so v primeri z lanskim letom zakasneli, tako da so tudi s te strani nastopile motnje. Na razpolago so nam v prvi vrsti manjše količine pšenice kot lansko leto."¹² Poleg dejstva, da država ni razpolagala z zalogami, je njeno nemoteno preskrbo očitno ogrožala tudi slaba letina, že omenjena obveznost pri-

⁸ Himmelreich, n. d., str. 157.

⁹ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 51 in 52.

¹⁰ Prav tam, f. 14, Stenografski zapisnik 1. seje 12. rednega zasedanja banskega sveta dravske banovine v Ljubljani, 12. 2. 1940, str. 55, 56 in 59. Slovenija je pred vojno trgovala v glavnem s srednjeevropskimi državami, pa tudi zahodnoevropskimi, Anglijo, Nizozemsko in Belgijo. V: Trgovski tovariš, 1940, št. 5-6, str. 121-126, Naš gospodarski položaj. Po začetku druge svetovne vojne, ko je postala evropska trgovina okrnjena, je Slovenija podpisala več novih trgovinskih sporazumov. Poleg Nemčije in Italije je sodelovala tudi s češkim protektoratom, Slovaško, Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo in Grčijo. Zelo pa je bila navezana na matično državo, predvsem Hrvaško. V: Trgovski tovariš, 1940, št. 9-10, str. 210-215.

¹¹ Trgovski list, 20. 10. 1939, št. 118, str. 3, Seznam luksuznih predmetov; prav tam, 27. 10. 1939, št. 121, str. 3, Seznam luksuznih predmetov; prav tam, 3. 11. 1939, št. 123, str. 4, Seznam luksuznih predmetov.

¹² ARS, fond Urad za kontrolo cen v Ljubljani 1940-1945 (AS 208), f. 1, Kontrola cen I, ponatis iz Trgovskega tovariša, 1940, št. 9/10, str. 8 in 9, Ustalitev cen je potrebna.

pravljanja zalog, v določeni meri tudi povečana prehranjevalna raven potrošnikov - moških, ki so bili od konca leta 1939 vse pogosteje klicani na vojaške vaje, nenazadnje pa so na motnje v preskrbi vplivale časopisne vesti o možni dolgotrajni vojni, ki so psihozo prebivalstva še povečale. Vse to je namreč po eni strani spodbudilo povečano povpraševanje po osnovnih življenjskih potrebščinah ter nakupovanje in kopičenje le teh, kar je vodilo v pomanjkanje, po drugi strani pa njihovo dražitev.

Draginja in boj proti njej

Kmalu se je izkristaliziral problem visokih oziroma previsokih cen. Draginja je zavzela največje dimenzije. Niso se dvignile samo cene kolonialnega in špicerijskega blaga, manufakture, usnja, gradbenega materiala in pogonskih sredstev - za kar 20 do 30%, dvignile so se tudi cene vsej ostali najpotrebnejši človeški in živalski hrani: kruhu, mesu, mleku in mlečnim izdelkom, fižolu, jajcem, maslu, slanini, krompirju ter kurivu, pa tudi senu in ostali krmi - za 20 do 50%.¹³

Z namenom zajezi brezglavo in nenadzorovano rast cen, je bila konec septembra 1939 v Službenem listu kraljevske banske uprave Dravske banovine objavljena Uredba o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije.¹⁴ Predstavniki banskega sveta so se namreč strinjali: "Kakor je torej neko povišanje cen radi nastalih izjemnih razmer razumljivo in utemeljeno, je bilo za pobijanje neutemeljenih in pretiranih pojavov povišanja cen neobhodno potrebno podvzeti odgovarjajoče mere že radi tega, da se onemogoči brezvestna špekulacija in pomiri nadaljnja vznemirjenost prebivalcev, zlasti pa nameščencev, delavcev in kmetov kot predstavnikov številčno najmočnejših, po druginji neposredno prizadetih slojev - konsumentov."¹⁵ Nova uredba je tako uravnavala cene osnovnih življenjskih potrebščin: hrane, obleke, obutve ter kurjave in razsvetljave. Nadalje je prepovedovala kopičenje ostalega blaga, saj odsotnost določenih izdelkov v prometu le zviša njihovo ceno, in prekupčevanje. Za vse kraje z več kot 5000 prebivalci pa je uredba predvidela ustanovitev odborov za pobijanje draginje in špekulacije. Te so sestavljali predstavniki prodajnih in nabavnih zadrug, trgovcev, proizvajalcev, industrialcev, obrtnikov in stanovanjskih najemnikov.

Nevarnejši od trgovcev, ki so bili pod bolj ali manj budno kontrolo oblasti, so bili t. i. verižniki.¹⁶ "Vojni čas sproži špekulacijo, pojavijo se ljudje, ki hočejo hitro veliko zaslužiti. V zadnji svetovni vojni so to imenovali verižništvo oziroma verižnike. Trgovci niso nevarni, ker so pod kontrolo javnosti, svojih organizacij in ob-

¹³ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo za 12. redno zasedanje banskega sveta dravske banovine, str. 87. Gl. tudi: prav tam, f. 14, Stenografski zapisnik 1. seje 12. rednega zasedanja banskega sveta dravske banovine, 12. 2. 1940, str. 51 in 52.

¹⁴ O tej uredbi tudi Sodobnost : neodvisna slovenska revija, 1940, str. 181-187, Pol leta nove gospodarske politike v Jugoslaviji in Alenka Nedog: Protidraginjske akcije v Sloveniji leta 1940. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1974, št. 1-2, str. 137-156. V tem članku je izpostavljen problem protidraginjskih akcij oziroma že kar protidraginjskega gibanja.

¹⁵ ARS, AS 77, f. 14, Poslovno poročilo za 12. redno zasedanje banskega sveta dravske banovine, str. 87.

¹⁶ Njihov način trgovanja, se pravi verižništvo, je lahko uspešen predvsem v dobi padanja vrednosti denarja (inflaciji), ko nastane prevelika razlika med uradno ter tržno ceno, in pa v obdobju pomanjkanja blaga. Predvojno časopisje je ločilo dve vrsti verižnikov. Eni so se ukvarjali z nakupom in prodajo valut, drugi z nakupom in prodajo blaga.

lasti. Cene zvišajo le, če ne bi mogli zaloge popolnjevati po starih cenah - za potrebe obnove. Verižniki pa hočejo dobiti v roke čim večje množine blaga in jih držati tako dolgo, da bi pri tem zaslužili 50 ali 100%.¹⁷ Takratno časopisje, ki je verižnike imenovalo tudi "medtrgovce", je svarilo, da ti na poti blaga od proizvajalca do potrošnika nimajo nobene ekonomske funkcije in da se v razdeljevalni proces vključujejo zgolj zaradi lastnih interesov po dobičku, seveda v škodo narodnemu gospodarstvu.¹⁸

Kljub uredbi o pobijanju draginje so cene v Sloveniji močno poskočile. Po podatkih Delavske zbornice so se od začetka septembra do prve polovice decembra 1939 življenjski stroški dvignili za 12,1%, dohodki so se v istem času dvignili za 8%. Konec marca 1940 so beležili že 25% zvišanje cen, dohodki so se dvignili le za 15,5%. V prvi polovici avgusta 1940 so bile cene višje za 31,5%, dohodki za 25%. V obdobju od začetka septembra 1939 do srede oktobra 1940 so se cene dvignile za 42%, dohodki pa za 35%.¹⁹

Najbolj so se podražila živila. Njihove cene so bile v primerjavi z decembrom 1939 konec leta 1940 sledeče:²⁰

	december 1939	december 1940
govedina	12-14 din/kg	13-18 din/kg
teletina	14-16 din/kg	14-20 din/kg
svinjina	18-20 din/kg	18-24 din/kg
maslo	28-34 din/kg	40-44 din/kg
jajca	1,25 din/kom.	1,75 din/kom
jabolka	6 din/kg	12-14 din/kg
oreh. jedrca	24-25 din/kg	42-48 din/kg
rozine	10-18 din/kg	26-33 din/kg
sladkor	15,5 din/kg	18 din/kg
riž	10-14 din/kg	12-18 din/kg
čaj	190 din/kg	300-500 din/kg

Podražile pa so se tudi ostale jestvine. Na osnovi celotnega prehrabnega cenika so v časniku Slovenec decembra 1940 izračunali: "Cene so v enem letu narasle skoraj za 56%."²¹

Podražitve so doživele veliko ostrih kritik in že februar 1940 je prinesel novo uredbo, Uredbo o kontroli cen.²² Po njenih določilih so pod nadzor spadali kruh, moka, otrobi, domače testenine, riž, kava, čaj, jedilno olje, mast, sveže meso, uvoženo špacerijsko blago, milo, sveče vseh vrst, parafin, kurjava, več vrst tekstilnega blaga in poljedelsko orodje. Uvozniki, trgovci na debelo in proizvajalci so morali po določilih te uredbe vsako zvišanje cen navedenih predmetov prijaviti

¹⁷ Slovenec, 28. 11. 1939, št. 273, str. 4, Kako bo s cenami moke in pšenice. Kje je nevarnost za konzumenta.

¹⁸ Trgovski list, 17. 1. 1941, št. 7, str. 4, Kaj je verižna trgovina?

¹⁹ Nedog, n. d., str. 140-141.

²⁰ Slovenski narod, 6. 12. 1939, št. 285, str. 4, Živilski trg; prav tam, 17. 12. 1940, št. 289, str. 3, Živilske cene pred božičem.

²¹ Slovenec, 5. 12. 1940, št. 280, str. 4, Stroški za prehrano v Ljubljani.

²² Več o izvedbi te uredbe, fond Zaščitni urad, ZAL, (LJU 501), šk. 9, Komisija za preskrbo prebivalstva z življenjskimi potrebščinami, št. VIII 1971/24.

banski upravi oziroma Referatu za kontrolo cen, ki je povišanje odobril ali zavrnil. Kadar pa so pristojne oblasti ugotovile, da je povišanje cen neupravičeno, so določile maksimalne cene, ki so bile edine veljavne in so jih morali upoštevati vsi trgovci.²³

Glavni tajnik Kmetijske zbornice je uredbo o pobijanju draginje in uredbo o kontroli cen komentiral takole: "Sicer smo dobili uredbo o pobijanju draginje, a jasno je, da ta draginje ne more preprečiti. Vlada je izdala uredbo o kontroli cen - ta je potrebna, zahtevati je le, da ne bi izodenela zaradi nezadostne organizacije."²⁴

Oblasti so se zavedale, da se določbe in predpisi lahko enostavno ignorirajo, zato je ministrski svet izdal Uredbo o nadziranju izvrševanja uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije in uredbe o kontroli cen. Za ta nadzor so bili poleg kontrolnih organov zadolženi še vsi organi občinskih upravnih oblasti, državnih krajevnih policijskih oblasti, orožništvo, organi finančne kontrole, trošarinski uslužbenci ter tržni nadzorniki.²⁵ Za kršilce Uredbe o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije ter Uredbe o kontroli cen je bila določena zaporna kazen in denarna globa. Podatek, da je bilo do konca oktobra 1940 v državi zaradi brezvestne špekulacije obsojenih 1141 ljudi kaže, da so imeli pristojni organi precej dela.²⁶

Pomanjkanje osnovnih živil, omejitve v preskrbi in uvajanje dirigiranega gospodarstva

Spomladi leta 1940 so Slovencem poleg draginje življenje grenile čedalje slabše založene police v trgovinah. Občutno je postalo predvsem pomanjkanje mesa, saj se je v tem času zelo povečala njegova poraba. Znaten delež je namreč odpadel na moške, ki so bili na obveznih vojaških vajah: "Konzumirali so dnevno večje količine mesa, katerega so prej mogoče trošili enkrat na teden."²⁷ Da bi bila preskrba čim manj motena, je bila meseca maja predpisana uredba o varčevanju z mesom. Določila je dva dneva v tednu, torek in petek, za brezmesna dneva. Na ta dneva mesarji niso smeli prodajati mesa, v gostinskih lokalih pa je bilo prepovedano streči mesne jedi. Oblasti pri pisanju te uredbe niso bile povsem brezčutne, saj je bilo v mesnicah oziroma v gostinskih lokalih meso drobnice, perutnine in divjačine na ceniku vse dni v tednu. V zvezi z določbo o brezmesnih dnevih so oblasti naknadno sprejele celo nekaj olajšav: "Če pade cerkveni praznik na brezmesni dan, se lahko na ta dan prodaja in uživa meso, zato pa je potem sobota brezmesni dan. V krajih, kjer zaradi sejma na brezmesni dan prodajajo meso, mora potem v soboto, ponedeljek ali torek slediti brezmesni dan kot nadomestilo."²⁸

²³ ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen I, Predlog za reorganizacijo referata za kontrolo cen pri banski upravi dravske banovine in ZAL, LJU 501, šk. 12, ovoj: Uredba o kontroli cen, št. 1597/3. Gl. tudi Sodobnost, 1940, str. 181-187, Pol leta nove gospodarske politike v Jugoslaviji.

²⁴ Slovenec, 24. 4. 1940, št. 9, str. 4, Položaj našega kmetijstva.

²⁵ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine (dalje SLL), 18. 5. 1940, št. 40, str. 533-534.

²⁶ Ferenc, n. d. str. 507.

²⁷ ARS, AS 208, f. 1, Kontrola cen I: ponatis iz Trgovskega tovariša, 1940, št. 9/10, str. 9, Ustave cen je potrebna.

²⁸ Jutro, 14. 10. 1940, št. 188, str. 5, Preložitve brezmesnih dni, ki padejo na praznik ali sejmski dan.

Reakcije ljudi na to določbo so bile različne, vredna pozornosti pa je naslednja: "Kakor da bi zopet zašli v ono nesrečno dobo nesposobnega eksperimentiranja, takšni predlogi in takšne vesti se širijo v naši javnosti. Tako je neki veleum odkril rešilno misel, da bi še mi uvedli brezmesne dneve, ker bi potem mogli izvažati več živine. Po tej logiki bi bilo res najbolje, da bi sploh nehali jesti in piti, ker bi potem mogli še znatno več izvoziti vseh mogočih pridelkov."²⁹

Kljub trudu se je v letu 1940 gospodarski položaj nezadržno zaostroval. V nekaterih predelih Dravske banovine se je že pojavila lakota.³⁰ Potrebna je bila vsestranska aktivna intervencija. Pojavile so se zamisli, da bi slovenske občine odprle aprovizijske prodajalne z najnujnejšimi potrebščinami. Ljubljanski župan dr. Juro Adlešič se s temi idejami ni strinjal: "Informiral sem se pri strokovnjakih in so bili vsi mnenja, da /.../ aprovizacija pri današnjih razmerah ne bi imela nikakršnega pomena. Živila se morajo prosto kupovati na trgu. Pri tem bo imela občina neprimerno večjo režijo kakor zasebni trgovci in ne bi mogla držati niti takih cen, kot jih imajo trgovci. Vse to ne glede na okolnosti, da nima občina niti izvežbanega personala niti prodajalcev niti skladišč niti prakse, kar bi vse to stalo ogromne vsote."³¹ Ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je na problem gledal iz širše perspektive, očitno se je zavedal, da je nastopil čas za uvajanje dirigiranega gospodarstva.³² V začetku septembra 1940 je v Ljubljano povabil Franca Snoja in mu zaupal organizacijo prehrane v Sloveniji. Zaradi potrebe po omejitvi porabe življenjskih potrebščin, potrebe po stabilizaciji cen z določitvijo maksimalnih višin ter seveda bojazni, da se bo gospodarski položaj še slabšal, se je oktobra istega leta Snój odločil za ustanovitev osrednjega prehranjevalnega zavoda za Slovenijo. Ban Natlačen je tako izdal odredbo o ustanovitvi Banovinskega prehranjevalnega zavoda v Ljubljani, ki se je imenoval krajše Prevod. Od njegove ustanovitve 5. oktobra 1940 ga je do aprila 1941 vodil sam Franc Snój.³³ Z ustanovitvijo zavoda se je opustilo načelo popolne svobode gospodarskega udejstvovanja in bilo uvedeno t. i. "uravnavano" gospodarstvo. Naloga zavoda je bila skrb za enotno organizacijo in izvedbo poslov za preskrbo prebivalstva z življenjskimi potrebščinami. V tej grobi shemi opisa del in nalog so se skrivale tudi druge dolžnosti: vodenje evidenc zalog, nabava in nadziranje razdeljevanja blaga, splošna kontrola raciniranja. Prevod je moral skrbno zasledovati gibanje cen in delo prodajalcev, bil je tudi borec proti črni borzi. Njegovi uslužbenci so se strinjali: "Črna borza podpira samo bogataše, verižnike in sleparje! /.../ Prevod pa skrbi za ves narod!"³⁴ Zavod je moral tudi organizirati in izvajati preskrbovalne akcije za obnovo rezerv živil glede na zahteve uredbe o rezervi hrane. Zaradi vsega tega je kasneje, ko se je vojna začela tudi na slovenskih tleh, Prevod v zvezi s preskrbo prebivalcev odigral pomembno vlogo.

²⁹ Trgovski list, 22. 11. 1939, št. 131, str. 1, Brezmesni dan.

³⁰ Arhiv Srbije in Črne gore, fond Zbirka Milan Stojadinović (dalje ASCG 37), f. 46, ovoj 1937: 46-375.

³¹ Jutro, 20. 9. 1940, št. 220, str. 7, O prehrani ljubljanskega prebivalstva.

³² O dirigiranem gospodarstvu Andrej Gosar: Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi. Zbirka študij št. 1. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani, 1938.

³³ ARS, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (AS 1931), šk. 570, XXVIII (1-4), 12730-12750, II 40954. O Prevodu Himmelreich, n. d., str. 155 sl.

³⁴ Muzej novejše zgodovine v Ljubljani, AŠ 84, ovoj Socialna pomoč: znamke Prevoda.

kljub optimističnim novicam v dnevnem časopisju je tako postalo dirigirano gospodarstvo stvarnost že konec leta 1940. Prvi ukrepi so se nanašali na pšenico, saj se je zaradi slabe letine (v Jugoslaviji je bilo pridelanih kar 100.000 vagonov pšenice manj kakor leto prej) močno povečalo povpraševanje po njej. Na Kočevskem so "moko" mleli kar iz bukovega žira.³⁵ Oblasti so tako z odredbo skušale uravnati promet s pšenico in koruzo, določile so njune najvišje cene pri producentu, zahtevale so popis vseh zalog, uvedle pa so tudi prisilni odkup v korist glavnih preskrbovalnih ustanov.³⁶ Za izdelovanje kruha so dovolile uporabljati najprej 75% enotne krušne moke in 25% koruzne moke,³⁷ kmalu nato pa le 70% enotne pšenične moke, ostalih 30% se je moralo nadomestiti s koruzno presejano moko.³⁸ Kmalu je sledila sprememba še na slabše: "Veselj in brezbriznosti, katero je ustvarilo družabno razpoloženje Silvestrove noči, je sledila trpka resničnost časa, v katerem smo živeli."³⁹ Že prvi dan leta 1941 je prinesel nove ukrepe. Ban Dravske banovine je izdal predpis, ki je veleval peko še skromnejšega, t. i. enotnega oziroma ljudskega kruha. Kruh je moral biti narejen iz 40% enotne presejane pšenične moke ter iz 60% koruzne.⁴⁰ Peki so zagotavljali, da bo enoten kruh zelo okusen. Podoben naj bi bil polbelemu kruhu, vendar za odtenek temnejši.⁴¹ Bel kruh in bele žemljice so tako več let živeli le v spominih.

Uvedba živilskih nakaznic

V istem času so oblasti začele razmišljati o uvedbi živilskih nakaznic: "Živilska nakaznica je potrebna vedno, ko postane svobodna prehrana iz tega ali onega vzroka nezanesljiva. Zagotovi in prepreči nepotrebno in neprijetno čakanje v dolgih vrstah pred trgovinami ter nesocialno kopičenje nujnih prehranjevalnih sredstev."⁴²

O uvedbi nakaznic so razmišljali predvsem v zvezi s pšenico in pšenično moko. Uvoz pšenice in pšenične moke, ki je bil od decembra 1940 do srede januarja 1941 oslavljen, je po 20. januarju 1941 začasno povsem izostal. Nadaljnje možnosti uvoza pšenice iz tujine in predvsem "slovenske žitnice" Vojvodine so postale uganka.⁴³ Po evidencah je imela banovina prvi dan leta 1941 v zalogi le 1100 vagonov pšenice,⁴⁴ zato je ban izdal odredbo o oskrbovanju s pšenico in pšenično moko. Ta je pomenila prvi korak k racioniranju prodaje pšenične moke.

³⁵ ASCG 37, f. 46, ovoj 1937: 46-375.

³⁶ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 51-52.

³⁷ SLL, 30. 11. 1940, št. 96, str. 988.

³⁸ Prav tam, 14. 12. 1940, št. 100, str. 1021 in 1022.

³⁹ Miran Pavlin: Ljubljana 1941 : pričevanje fotoreporterja. Ljubljana 2004, str. 16.

⁴⁰ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32-34. Tudi Trgovski list, 1. 1. 1941, št. 1, str. 8, Nove določbe o peki in kruhu.

⁴¹ Domovina, 5. 9. 1940, št. 36, str. 2, Peki pravijo, da bo enotni kruh zelo okusen.

⁴² Vodnikova pratika 1944, str. 48, Zgodovina živilskih nakaznic. O živilskih nakaznicah v Ljubljani med prvo svetovno vojno tudi Slovenski dom, 6. 8. 1941, št. 179, str. 3, Živilske nakaznice v letih 1914-1918.

⁴³ Trgovski list, 22. 1. 1941, št. 9, str. 1, Preskrba Slovenije z živili.

⁴⁴ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32-34. Iz slednjega zapisnika je razviden račun, ki dokazuje, da je Slovenija mesečno potrebovala 600 vagonov pšenične moke, za prvih sedem mesecev torej 4.200 vagonov. Oblasti so upale, da jim bo kljub moteni trgovini k že omenjeni rezervi uspelo prišteti še 1.000 uvoženih vagonov pšenice. To bi pomenilo 2.100 vagonov pšenice ali 1680 vagonov pšenične moke, kakor koli - le 40 % potrebne količine.

S 1. februarjem 1941 so bile v Dravski banovini kot v prvi banovini Kraljevine Jugoslavije uvedene karte oziroma nakaznice za kruh in moko. V kategorijo kruha in moke so spadale še testenine in drugi izdelki iz pšenice in ržene moke. Vsa ta živila se je smelo prodajati samo na uradne živilske nakaznice. Do živilskih kart so imele pravico osebe brez zemlje oziroma osebe, ki so imele v lasti le toliko zemlje, da zanj niso bile obvezane plačevati državnega zemljiškega davka. Odraslim so vsak mesec pripadali 4 kg pšenične moke, otrokom pa 2 kg (do 6 let) oziroma 3 kg (od 6-14 let). Delavci, ki so opravljali težka fizična dela, so bili deležni 5 kg moke.⁴⁵ V uporabi so bile tudi krušne nakaznice za tujce, ki pa so jih izdajali vsak dan posebej.⁴⁶

Dan pred uvedbo nakaznic, 31. januarja 1941, je Ljubljčan v svoj dnevnik zapisal: "Danes ni le zadnji dan meseca, temveč tudi zadnji dan, ko si lahko nabavimo kruh brez krušnih kart. Ljudje so navalili na pekarnе. Gospodinje so živčne in zbegane: gnetejo se pred prodajalnami kruha, kakor da bi bila povečana količina kupljenega kruha dalj časa sveža."⁴⁷ Ljudje so se "počasi privadili oziroma so se morali privaditi na nakaznice za kruh in moko in na količino živil, ki jih nudijo te nakaznice. Težko pa se je privaditi na koruzni kruh: zunaj trda skorja, znotraj je koruzni kruh vlažen. Ta pekarski proizvod je podoben pečeni polenti v obliki kruha."⁴⁸ Kruh kljub predhodnim zagotovilom pekov očitno ni bil dober: "Kruh ni več kruh, na katerega smo bili navajeni. Ljubljčani se upravičeno pritožujejo nad kakovostjo enotnega kruha, /.../. Pravijo, da je kakor beton in da razpada. Po kakovosti se zelo malo razlikuje od koruznih hlebčkov, katerim pravijo ljudje 'pečena polenta'. S tem se je strinjalo več potrošnikov: "...ampak kruh, /.../, ta je bil zanič. Kot razkuhana moka, popečena koruza. Hlebček se je razlomil po brazdi. In ko si ga prinesel domov, so v cekarju ostale same grude lepljive polente."⁴⁹ Nekateri so ga primerjali kar z navadnim blatom.⁵⁰

Ob uvedbi krušnih kart so se morali potrošniki odločiti, ali bodo kupovali moko in kruh pekli sami, ali bodo kruh kupovali pri pekih. Proizvodnja kruha v pekarnah je v mestih padla kar za 75%, kar pokaže, da so ljudje v večini moko kupovali in si kruh zamesili sami.⁵¹

Preskrba Slovenije zagotovljena?

Tik pred napadom sil Osi na Jugoslavijo je predsednik Preвода Franc Snoj zagotavljal, da ima Slovenija za primer vojne velike zaloge živil, od riža do fižola in masti.⁵² Tudi preskrba s sladkorjem se mu ni zdela kritična. Slovenija je po na-

⁴⁵ Normalna nakaznica za odraslo osebo je določala en kilogram moke oziroma testenin ali 3,33 kg enotnega kruha na teden. Mesečna količina je torej znašala za odraslo osebo 4 kg pšenične moke ali 13,32 kg kruha. Otroci mlajši od 6 let so na svoje nakaznice prejeli mesečno 2 kg moke ali 6,66 kg kruha, otroci stari od 6 - 14 let pa so na svoje nakaznice prejeli 3 kg moke ali 10 kg kruha. Fizični delavci so prejeli dodatek v višini enega kilograma moke ali 3,33 kg kruha na mesec, v: Trgovski list, 1. 1. 1941, št. 1, str. 8, Banova odredba o prodaji moke. O tem Himmelreich, n. d., str. 146.

⁴⁶ SLL, 22. 1. 1941, št. 7, str. 58-59.

⁴⁷ Pavlin, n. d., str. 24.

⁴⁸ Prav tam, str. 27.

⁴⁹ Lojze Kovačič: Prišleki. Ljubljana 1984, str. 233.

⁵⁰ Mira Mihelič: April. Ljubljana 1959, str. 18.

⁵¹ Himmelreich, n. d., str. 147.

⁵² Slovenec, 13. 3. 1941, št. 60, str. 7, Za preskrbo Ljubljane s prehrano in kurivom.

povedih trgovcev in železnic potrebovala 915 vagonov sladkorja, saj je mesečna poraba tega živila znašala 102 vagona.⁵³ To količino pa naj bi po vseh zagotovilih Prevod tudi dobil. Mesečna potrošnja jedilnega olja v Sloveniji je znašala 17-18 vagonov. To količino je Zagreb Prevodu zagotavljal tudi za vnaprej. Prevod je na Hrvaškem nabavil tudi 230 vagonov bučnih koščic, saj je računal na povečano proizvodnjo bučnega olja. V začetku leta 1941 je bil med državo in veletrgovci dosežen sporazum, s katerim so se trgovci obvezali, da bodo preskrbeli 10 vagonov masti, Prevod pa jih je kupil 15. Preskrba Slovenije z mastjo naj bi bila tako vsaj delno zagotovljena,⁵⁴ saj Slovenci v letih pred vojno tega živila niso porabili več kot 120 vagonov na leto.⁵⁵ Prevod je zagotavljal, da je več kakor 100% pokrita tudi potreba po soli, iz Italije je namreč prispela večja pošiljka te začimbe. Oblasti so vedele, da je veliko soli tudi v privatnih zalogah. V obdobju neposredno pred začetkom druge svetovne vojne so ljudje na slovenskih tleh pokupili 212 vagonov soli več kot običajno.⁵⁶

Konec januarja 1941 je bilo ustanovljeno Ministrstvo za prehrano in preskrbo. V njegovo pristojnost je na prvem mestu spadala skrb za oskrbo prebivalstva s hrano in drugimi življenjskimi potrebščinami. To ministrstvo je bilo pooblaščen za izdajanje ukrepov za ustvarjanje zalog in rezerv v državi in za kontrolo cen ter zatiranje špekulacije. V to novoustanovljeno ministrstvo je iz kmetijskega ministrstva prešla Direkcija za proučevanje in organizacijo kmetijstva zaradi prehrane, iz sestave trgovskega ministrstva pa urad za kontrolo cen in centrala za kurivo.⁵⁷ Glede na to, da so bile praktično vse obljube o zadostnih zalogah prehrabnih pridelkov in izdelkov že izrečene, racioniranje nekaterih živil v teku, prebivalstvo pa še zdaleč ne zavarovano pred visokimi in še naraščajočimi cenami, je novoustanovljeno ministrstvo marca 1941 kot zadnji državni organ pred izbruhom vojne na naših tleh poseglo v gospodarstvo. Izdalo je odredbo o cenah. Ta je prepovedala kakršno koli zvišanje cen v notranjem prometu do avgusta 1941. Karične razmere ob začetku vojne pričajo, da se teh načel v praksi ni upoštevalo.

Zaključek

Besede predsednika Prevoda o zalogah žal niso držale. Že takoj po okupaciji Slovenije se je namreč izkazalo občutno pomanjkanje več vrst živil. Po navedbah italijanskih oblasti je bilo na njihovem okupacijskem območju v trgovinah in skladiščih le toliko prehrabnih artiklov, da so zadostovali za 15 dnevno porabo.⁵⁸ Dosti bolje ni bilo niti na nemškem okupacijskem območju.⁵⁹ To pa je bil šele

⁵³ Poraba sladkorja se je v letih 1940/1941 povečala, leta 1939 so Slovenci potrošili povprečno le 97 vagonov sladkorja na mesec, ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32-34.

⁵⁴ Trgovski list, 22. 1. 1941, št. 9, str. 1 in 2, Preskrba Slovenije z živil.

⁵⁵ ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941, str. 32-34.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Trgovski list, 20. 1. 1941, št. 8, str. 1, Ministrstvo za prehrano in oskrbo ustanovljeno. ARS, AS 77, f. 15, 1. seja XIII. zasedanja, 17. 2. 1941.

⁵⁸ Tudi, če podatek ni resničen, je gotovo, da so morali Italijani za preskrbo Ljubljanske pokrajine dovažati prehrabne artikle iz drugih pokrajin. V: ARS, fond Okrajno glavarstvo Črnomelj (AS 1790), f. 144, III, II. Obletnica ustanovitve Ljubljanske pokrajine.

⁵⁹ Marjan Žnidarič: Do pekla in nazaj : nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941-1945. Maribor 1997, str. 146.

začetek. V teku vojne je namreč pomanjkanje prehrabnenih izdelkov postajalo še bolj pereče, kar je oba okupatorja nemalo presenetilo in jima naložilo kar nekaj dodatnega dela.

Mojca Šorn

DEARNESS, SHORTAGES AND RATIONING: SUPPLYING SLOVENIA WITH FOOD 1939-1941

S u m m a r y

Apprehensive of a belligerent German policy and a possible military attack, and prompted by a negative experience from the First World War when their food supplies had proved insufficient, some European countries started preparing for another war already in the second half of 1930s. The so-called war economy became the subject of accelerated study by experts, and appropriate laws were passed in an attempt to secure in advance as regular food supply as possible for the population.

Although facing the same threat, Yugoslavia (Slovenia) only started addressing this issue immediately before the outbreak of the Second World War. As a result, Slovenia started experiencing the first consequences of the war as early as 1939, when the problem of high prices crystallised. In December 1940, the Slovene daily *Slovenec* made a calculation, according to which the prices of foodstuffs rose by nearly 56 percent in one year, despite several regulations introduced by the authorities in order to curb the inflation. In the years that followed, the shortage of basic necessities became acute. The authorities attempted to address also this issue with various measures, such as meatless days, baking of a standard bread and, in the spirit of directed economy, vouchers for food rationing.

Despite all the efforts and promises, it became obvious immediately after the occupation that Slovenia was not (sufficiently) prepared for war in terms of food supply.

KNJIGA ZBIRKE
RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES

3

Zbirka
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Aleš Gabrič

ŠOLSKA
REFORMA
1953 - 1963

INSTITUT
ZA
NOVEJŠO
ZGODOVINO

Institute of Contemporary History

Cena 21 EUR